

Сергій Шумило

ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ПЕРЕБУВАННЯ ПРП. ПАІСІЯ ВЕЛИЧКОВСЬКОГО НА АФОНІ ТА ЗАПОЧАТКУВАННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ¹

DOI: 10.58407/litopis.230607

© С. Шумило, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7041-7766>

Мета: дослідити початковий період перебування українського церковно-культурного діяча святого Паїсія Величковського (1722–1794) на Горі Афон з 1746 по 1758 рр., проаналізувати причини й мотиви, які спонукали його зайнятися звіркою, переписуванням і перекладами святоотцівських книг та заснувати власну духовну школу. **Методологічні засади** дослідження ґрунтуються на принципах історизму, наукової об'єктивності, системності, діалектичному підході до історичних явищ. Відповідно до поставленої мети й завдань було використано сукупність загальнонаукових, міждисциплінарних, спеціальних методів. **Наукова новизна.** Проаналізовано листи Паїсія Величковського, інші джерела та свідчення щодо його початкової діяльності на Афоні. Встановлено, що основне місце зосередження українських ченців у 1740-ві рр. на Афоні було на землях, що належали Пантократорському монастирю. Завдяки проведеному аналізу та здійсненій експедиції на Афон встановлено точні місця розташування створених Паїсієм чернечих осередків на Афоні – калици «Кіпарі» (1746–1754) і келії св. Костянтина (1754–1758), встановлено походження назви «Кіпарі», яку на слов'янський манер прийнято було називати «Кипарис». Наголошено, що ці святині є важливою складовою історії, духовної культури, традиції та спадщини українського чернецтва на Афоні. Здобута в Києво-Могилянській академії освіта спонукала Паїсія захопитися збиранням по афонських монастирях стародавніх богослужбових та святоотцівських рукописів і книг давньогрецькою мовою з метою виправлення слов'янських перекладів. Аналіз листів Паїсія засвідчує, що ще під час перебування в Костянтинівській келії він уперше звернув увагу на невідповідності слов'янських перекладів святоотцівських книг та грецьких оригіналів. Наголошено, що першим, хто надихнув Паїсія на започаткування такої діяльності, був його колишній наставник прп. Василій Полянмерульський (бл. 1692–1767), який так само походив із України (ймовірно, з Чернігово-Сіверщини). Висловлено припущення, що на нього миг мати також вплив український філолог і перекладач, колишній викладач Києво-Могилянської академії ієромонах Яків (Блонницький), який у цей само час (з 1751 по 1761 рр.) подвизався на Афоні в Зографському монастирі. Встановлено точне місцерозташування келії старця Даниїла із Димитрівського Ватопедського скиту, який на Афоні був духівником Паїсія і також мав вплив на нього. Відзначено, що започаткування літературної, перекладацької та просвітницької діяльності школи Паїсія на Афоні припадає на період його перебування в Іллінському скиту. У справі переписування й перекладу книг він взаємодіє з колишніми каппадокійськими ченцями. Діяльність Паїсієвського братства сприяла перетворенню Іллінського скиту на один із важливих духовно-культурних і просвітницьких осередків на Афоні та за його межами. **Наголошено,** що вивчення початкового періоду перебування Паїсія Величковського на Афоні дозволяє зрозуміти причини й мотиви, з яких він почав займатись звіркою, переписуванням і перекладами святоотцівських книг, а також заснував власну духовну школу.

Ключові слова: Паїсій Величковський, Афон, Свята Гора, Києво-Могилянська академія, Кіпарі, Келія Костянтина, Іллінський скит, Василій Полянмерульський, Яків Блонницький.

Вступ

Спадщина, життя та діяльність Паїсія Величковського (1722–1794) неодноразово були об'єктом уваги вчених. Цій темі присвячені роботи А. Яцимирського, С. Четверікова, Д. Станілоае, І. Огієнка, А. Тахіаоса, І. Іка, В. Пелін, Д. Кенанова, А. Майнарді, А. Бріскі-

¹ Стаття є розширеною версією доповіді, виголошеної на міжнародній науковій конференції «Добролюбіві та старцтво в українських і молдавських землях: До 300-річчя від дня народження прп. Паїсія Величковського» (Університет Сорбонна, Париж, Франція, 9 листопада 2022), організований École pratique des hautes études (EPHE) спільно з Інститутом історії України НАН України та Міжнародним інститутом афонської спадщини.

ної, П. Жгуна та М. Жгун, С. Шумила, Ф. Бубнюка, С. Шуміло та В. Шуміла, В. Подкови-
рової та інших. Однак, незважаючи на особливе значення, яке мала духовно-літературна
спадщина Паїсія в християнській культурі Центрально-Східної та Південної Європи, вона
досі залишається недостатньо вивченою.

Зокрема, найменш вивченими епізодами як біографії подвижника, так й історії слов’-
янського чернецтва на Афоні залишаються початковий період перебування Паїсія на Свя-
тій Горі в 1746–1763 рр. і його перші заняття звіркою, переписуванням та перекладом свя-
тоотцівських книг.

Найважливішим джерелом, що достовірно свідчить про духовне становлення майбут-
нього старця Паїсія, є його автобіографія, укладена ним під кінець життя в 1790-ті роки².
Але в ній ідеться лише про молодість подвижника, до його мандрів на Афон. Ще одним
біографічним джерелом є житіє прп. Паїсія, укладене його учнем і келійником схимона-
хом Митрофаном із Переяслава³. Але й воно не повне. Після смерті Паїсія в Нямецкому
монастирі (суч. Румунія) робилися неодноразові спроби завершити цю роботу, в результа-
ті чого з’явилося ще кілька редакцій житія прп. Паїсія⁴. Цінними джерелами до початко-
вого періоду перебування прп. Паїсія на Афоні є його листи до о. Афанасія Молдованина,
о. Димитрія⁵ та о. Феодосія Маслова⁶. У наш час в Україні були видані листи та дослід-
ження, присвячені афонському і румунському періодам життя Паїсія та його зв’язкам із
Запорозькою Січчю⁷. У 2022 р. в Румунії вийшло факсимільне видання оригінального ру-
копису автобіографії Паїсія⁸.

Попри достатню увагу до Паїсія Величковського та його спадщини, початковий період
перебування старця на Афоні в 1746–1763 рр. є найменш вивченим. Його аналіз дозволяє
зрозуміти причини і мотиви, які спонукали Паїсія почати займатися звіркою, перепису-
ванням і перекладами святоотцівських книг, а також заснувати власну духовну школу.

² Шумило С. Автобіографія прп. Паїсія – визначна пам’ятка української духовної літератури XVIII ст. *Преподоб-
ний Паїсій Величковський. «Літопис про святий собор» та маловідомі листи* / Упоряд. та коментарі Шуми-
ла С.В. Київ: Видавничий відділ УПЦ, 2016. С. 9–12, 65–180; *Autobiografia Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț. Ediție aniversară la 300 de ani de la naștere (1722–2022). Traducere și note de conf. Dr. Marina Vrachi. Iași: Doxologia, 2022. 517 p. P. 45–199.*

³ Tachiaos A.-E. The Revival of Byzantine Mysticism Among Slavs and Romanians in the 18th c. Texts Relating to the
Life and Activity of Paisy Velichkovsky (1722–1794). Thessaloniki, 1986. С. LV+296.

⁴ 170 de ani de la moartea bătrânului Paisius. *Mitropolia Moldovei și Sucevei*. 1964. № 11–12. P. 656–660; Contribuția
românească la personalitatea, opera și amintirea starețului Paisie Velicikovski (1722–1794). Mănăstirea Bistrița, 1985;
Viața cuviosul paisie de la Neamț. Iași: Trinitas, 1997. 153 p.; Sfântul Paisie Velicikovski. Scrieri autobiografice și
aghiografiile scrise de ucenicii săi. Manastirea Petru Voda, 2022. 412 p.; Paisianismul, un moment românesc în istoria
spiritualității europene: Volum alcătuit în întâmpinarea primului congres ecumenic internațional «Paisie Velicikovski și
mișcarea/moștenirea sa spirituală». Italia, Magnano, 20–23 septembrie 1995 de dr. Dan Zamfirescu. București: Ed. Roza
Vânturilor, 1996. P. 117–134; Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski: Autobiografia și Viețile unui stareț, urmate de
Așezăminte și alte texte. Ediția a II-a. Sibiu: Deisis, 2002. P. 333–351; Житие и подвиги блаженного отца нашего
Паисия. Нямецкий монастырь, 1836. 160 с.; Житие и писания молдавского старца Паисия Величковского с при-
совокуплением предисловий на книги св. Григория Синаита, Филофея Синайского, Исихия Пресвитера и Нила
Сорского. Москва: Издание Козельской Введенской Оптиной Пустыни, 1847. 355 с.

⁵ Первое послание иерею Димитрию. *Преподобный Паисий Величковский. Житие и избранные творения* (далі –
ЖИТ) / Под ред. П.Б. Жгун, М.А. Жгун. Серпухов: Наследие Православного Востока, 2014. С. 408–409.

⁶ Pelin V., Căndea V. Răspunsul starețului Paisie către Atanasie Moldoveanul. *Cuvinte și scrisori duhovnicești*. Iași,
2010. P. 38–108; Второе послание прп. Паисия Величковского игумену Феодосию. *ЖИТ*. С. 353–359; Брискина-
Мюллер А. Спор об уставе между Паисием Величковским и Афанасием Молдаванином (1757). Страница исто-
рии Афона и паисиянского братства. *Афонское наследие*. Киев–Чернигов: Издание Международного института
афонского наследия, 2017. Вып. 5–6. С. 256–285.

⁷ Шумило С. Прп. Паисий Величковский и последний Кошевой атаман Запорожской Сечи П. Калнышевский:
малоизвестные письма. *Orientalia Christiana Cracoviensia: czasopismo naukowe, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
w Krakowie*. 2015. № 7. S. 27–57; Його ж. Прп. Паисий Величковский и Запорожская Сечь. Малоизвестные пись-
ма прп. Паисия Величковского к Кошевому атаману Войска Запорожского Петру Калнышевскому. Киев–Серпу-
хов: Международный институт афонского наследия в Украине; Наследие Православного Востока, 2015. 128 с.;
Шумило С. Автобіографія та листи прп. Паїсія. *Преподобний Паїсій Величковський. «Літопис про святий собор»
та маловідомі листи*. С. 9–64; Його ж. До історії ігуменства прп. Паїсія Величковського в монастирі Симонопетра
на Афоні за невідомими раніше архівними документами XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 2017. № 1–2. С. 79–
93; Його ж. Неизвестное письмо прп. Паисия Величковского за 1763 г. и другие документы, касающиеся его игу-
менства в монастыре Симонопетра. *Афонское наследие*. Киев–Чернигов: Издание Международного института
афонского наследия, 2017. Вып. 5–6. С. 231–255; Його ж. До питання про походження роду прп. Паїсія Велич-
ковського і його зв’язки з Чернігівщиною. *Сіверянський літопис*. 2020. № 1. С. 144–163; Його ж. Малоизвестные
свидетельства о начальном периоде пребывания прп. Паисия Величковского при каливах Пантократорского мо-
настыря на Афоне. *Научовий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ.
вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин. Ужгород: Вид-во УжНУ
«Говерла»*, 2020. Вип. 1 (42). С. 137–145; Його ж. «Малоросійський» Іллінський скит на Афоні та його зв’язки з
українським козацтвом у другій пол. XVIII ст. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Київ: Ін-т історії
України НАН України, 2021. Вип. 15. С. 115–132; Його ж. Прп. Паїсій Величковський та український Іллінський
скит на Афоні. *Православ’я в Україні*. До 300-річчя з дня народження прп. Паїсія Величковського та Григорія
Сковороди: Збірник статей. Київ–Кам’янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рука”», 2022. С. 175–215.

⁸ *Autobiografia Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț...* P. 45–199.

Найперше іконографічне зображення прп. Паїсія Величковського, здійснене невдовзі після його смерті на фресці головного монастирського собору (кафолікону) болгарського Зографського монастиря на Афоні, 1817 р. Сучасний вигляд, 2014 р. Фото С. Шумила.

Перші роки перебування на Афоні

У часи, коли Паїсій Величковський з'явився на Афоні, колишній давньоруський Пантелеймонів монастир (Старий Русик) уже був зайнятий грецькими монахами, й осиротілі східнослов'янські ченці не мали на Святій Горі власного самостійного монастиря, тулячись у невеликих келійних обителях Афону. Основне місце їхнього зосередження в цей період було на землях, що належали грецькому Пантократорському монастирю, на територіях якого розташовувалося багато покинутих келій і калив. Тут здебільшого й селилися ченці з українських земель, які не мали на Афоні власної обителі. Це зумовило вибір Паїсієм Величковським свого місцеперебування на Святій Горі після прибуття в 1746 р. Тут він подвизається спочатку в усамітненні в каливі «Кіпарі» (1746–1754), а після розширення кола послідовників бере ще одну каливу й, врешті, в 1754 р. ухвалює рішення облаштувати власну келійну обитель із храмом на честь св. царя Костянтина (1754–1758). Пізніше, у 1757–1758 рр., коли кількість послідовників перевищила 12 осіб, Паїсій купує покинуту келію на честь Пророка Іллі й засновує тут новий Іллінський скит. При цих обителях старцем Паїсієм було започатковано власну духовну школу, а самі вони стали осередками духовності та просвітництва⁹.

На момент прибуття на Афон рясофорного ченця Платона Величковського (таким було його

ім'я в іноцтві, яке після постригу в монахи він змінив на Паїсій) йому виповнилося всього 24 роки. Першим місцем на Святій Горі, куди він дістався разом зі своїм супутником ієромонахом Трифоном, була Велика Лавра прп. Афанасія Афонського. Це сталося 4 липня (ст. ст.) 1746 р., якраз за день до головного лаврського панигіру (престольного свята) на честь прп. Афанасія. Зупинившись у Лаврі, обидва мандрівники залишилися тут на панигір, вшанувавши пам'ять засновника суспільножительного афонського чернецтва¹⁰. Але в цьому грецькому монастирі вони не захотіли перебувати й невдовзі вирушили пішки в бік Пантократорського монастиря, неподалік від якого, як свідчить схимонах Митрофан, «перебували братія руського язика: там вони потребу мали піти до своїх єдиноземців, щоб від них пораду й настанову прийняти»¹¹.

На жаль, хто були ці «єдиноземці», і при якій із келій неподалік від Пантократорського монастиря вони подвизалися, схимонах Митрофан не уточнює. Не повідомляє про це в своїх листах і Паїсій.

Можна припустити, що ці земляки Величковського жили при одній із келій при Пантократорському монастирі. Сучасник і земляк Паїсія, київський прочанин та чернець Василь Григорович-Барський (1701–1747), який незадовго до прибуття прп. Паїсія двічі відвідував Афон, повідомляв, що на околицях Пантократорського монастиря «по горах чимало келій безмовствуючих, у них же мало від греків, найбільше ж від ченців русинських звикли жити»¹². Крім того, поблизу нього розташовувався ще один відлюдницький скит («нарицаємом в Пантократорськом скиту»), де подвизалися ченці різних національностей: «греки ж, руси і болгари, рукоділлям кормлящийся»¹³. Скит цей був невеликий, там не бу-

⁹ Шумило С. Малоизвестные свидетельства о начальном периоде пребывания прп. Паисия Величковского при каливах Пантократорского монастыря на Афоне. *Научный вестник Ужгородского университета*. Серия: История. 2020. № 1 (42). С. 140–148.

¹⁰ Схимонах Митрофан. Житие и подвиги блаженного отца нашего старца Паисия. *ЖИТ*. С. 210–211.

¹¹ Там само. С. 210.

¹² Григорович-Барский В. Пешеходца Василия Григоровича-Барскаго-Плаки-Албова, уроженца киевскаго монаха антиохийскаго, путешествіе к Святым местам, в Европе, Азии и Африке находящимся, предпріятое в 1723, и оконченное в 1747 году, им самим писанное. В 2 ч. Санкт-Петербург: Тип-я Императорской академии наук, 1793. Ч. 1–2. С. 612.

¹³ Там само. С. 616.

ло ні дикея, ні загального храму, лише келії. Судячи з усього, він розташовувався в місцевості Капсала, де й донині розкидано багато стародавніх чернечих келій і калив¹⁴.

Отже, завдяки паломницьким нотаткам Григоровича-Барського ми маємо приблизне уявлення, куди саме в околицях Пантократорського монастиря міг попрямувати Величковський у пошуках «єдиноземців», щоб «прийняти від них пораду і настанову»¹⁵.

На Афоні Платон Величковський оселився в одній із закинутих калив неподалік від земляків, які врятували його¹⁶. Прийнято вважати, що спочатку він облаштувався в прилеглій невеличкій каливі, що іменувалася «Κηλόρη» (з грецької – калива садівника), яку на слов'янський та молдавський манер іноді називали «Кипарис». Відомості про таку назву цієї каливи є лише в одному джерелі – життєписі Паїсія, складеному румунською мовою його учнем схимонахом Ісааком Даскалом¹⁷. Назву «Кипарис» він згадує тричі, іменуючи цю каливу «келією». Однак, оскільки Ісаак не жив на Афоні разом із Паїсієм і не був очевидцем тих подій, його описи грішати неточностями, характерними для відомостей, записаних з пам'яті та з чужих слів. Зокрема, він стверджує, що «келія Кипарис» належала до монастиря Іверон¹⁸. Однак аналіз місцевості та розташованих там келій і калив не дає змоги визнати правильною таку ідентифікацію. Найближчі келії та каливи, що належать до Іверона, розташовані лише біля Карієса – столиці Афону. Тоді як і сам прп. Паїсій, і інший його біограф схим. Митрофан вказують, що оселився він (Паїсій) поруч зі співвітчизниками, які жили на келії Пантократорського монастиря¹⁹. Крім того, Ісаак неправильно називає житло Паїсія «келією». На Афоні під словом «келія» розуміють невелику обитель із храмом (параклісом), де можуть жити від одного до кількох десятків ченців і послушників. При цьому келія, хоч і має статус невеличкої чернечої обители, але, на відміну від скиту, не має прав самоврядування та перебуває в повній залежності від кіріархального монастиря, на землях якого розташована. Окрім келій, на територіях афонських монастирів розташовано безліч чернечих жител – калив, кафізм та ісихастеріїв, при яких немає своїх храмів (параклісів). По суті, це звичайні чернечі хатини (відлюдницькі або господарські), розкидані в різних місцях Афону. Із листів прп. Паїсія знаємо, що храм у нього вперше з'явився, лише коли він переселився на келію св. Костянтина. До цього він жив не в келії, а в каливах чи кафізмах у межах Пантократорського монастиря. Цей факт підтверджує й сам Паїсій у посланні до Афанасія Молдованина²⁰.

Залишаються питання щодо назви каливи. Ісаак її іменує «Кипарис» (румунською – *chiragos*, зустрічаються також написання як «*chiraris*» та «*curaris*»)²¹. Проте така назва невідома у Пантократорському монастирі. Проведене нами дослідження дало змогу встановити, що в монастирі її традиційно називають «Καλύβα του κηλόρη» (з грец. – калива садівника). Як пояснюють там, відповідно до місцевого діалекту слово «κηλόρη» (кіпаріс) означає послух садівника або садівничого (не плутати зі словом «κηλαρίσι», яке перекладається як кипарис, тобто назва рослини). Від слова «κηλόρη» – садівник (хто?) походить слово «κηλόρη» – садівника чи садівничого (калива чия, кого?). Оскільки на Афоні здавна існує свій діалект, у якому деякі слова звучать інакше, ніж це прийнято в сучасній новогрецькій мові (де «садівник» – це κηλορός), то назви монастирських послухів тут звично мають таке ж саме закінчення, як і в слові κηλόρη: толкіаріс, архонтіаріс, дохеїаріс, трапезіаріс тощо. Отже, на афонському діалекті садівник – κηλόρη, а не κηλορός, як у словнику новогрецької мови. Імовірно, через співзвучність слова «κηλόρη» із румунським «*chiragos*» або слов'янським «кипарис», учень Паїсія схимонах Ісаак і назвав каливу «кипарисом», і ця назва від нього поширилась і в інших працях про старця. Не виключено, що саме так («кипарисом») називали поміж собою цю каливу й самі учні Паїсія, оскільки на Афоні слов'янські та інші негрецькі ченці доволі часто переінаковували грецькі слова й називали співзвучними, більш звичними словами (Κορυές – Каряя, Χουρμίτσας – Крумиця або Кормилиця, Μλουραζέρι – Білозерка та ін.). Треба зазначити, що досі біля цієї каливи ростуть кілька старих високих кипарисів, що також для слов'янських і молдавських ченців могло бути приводом називати її поміж собою «кипарисом», хоча сама назва каливи жодним чином із цієї рослиною не пов'язана.

¹⁴ Пасхалидис С. Святой монастырь Пантократор. *Путеводитель паломника*. Афон: Изд-во Пантократорского монастыря, 2017. С. 157–159; Шумило С.В. Малоизвестные свидетельства о начальном периоде пребывания прп. Паисия Величковского при каливах Пантократорского монастыря на Афоне... С. 140–148.

¹⁵ Схимонах Митрофан. Житие и подвиги блаженного отца нашего старца Паисия... С. 210.

¹⁶ Там само. С. 212.

¹⁷ *Viața cuviosul paisie de la Neamț...* P. 29–33, 85.

¹⁸ *Ibid.* P. 33; *Scrieri autobiografice și aghiografiile scrise de ucenicii săi*. P. 282.

¹⁹ Схимонах Митрофан. Житие и подвиги блаженного отца нашего старца Паисия... С. 212; Pelin V., Căndea V. *Răspunsul starețului Paisie către Atanasie Moldoveanul*. P. 52–54.

²⁰ Pelin V., Căndea V. *Răspunsul starețului Paisie către Atanasie Moldoveanul*. P. 52–54.

²¹ *Viața cuviosul paisie de la Neamț...* P. 29–33, 85; *Scrieri autobiografice și aghiografiile scrise de ucenicii săi*. P. 282.

Руїни каливи «Кіпарі» («Кипарис») при Пантократорському монастирі, де подвизався прп. Паїсій Величковський з 1746 по 1754 рр. Сучасний вигляд, 2022 р. Фото С. Шумила.

Сергій Шумило та консул України в Салоніках Олександр Сосонюк біля руїн каливи «Кіпарі» («Кипарис»). Листопад 2022 р.

Руїни каливи «Кіпарі» донині збереглися на землях Пантократорського монастиря й розташовані нижче по схилу від руїн Костянтинівської келії. Її залишки були виявлені в лютому 2022 р. під час вирубки густих заростей монастирського лісу. У листопаді 2022 р. на запрошення Пантократорського монастиря автором цієї статті було вперше проведено обстеження залишків цієї обителі²². До цього помилково вважалося, що паїсійська калива «Кіпарі» розташовувалась на краю сучасних монастирських городів поруч із келією св. Трифона.

Проведені попередні обстеження засвідчили, що вона справді збудована не пізніше XVIII ст. на території колишніх монастирських садів, нині густо порослих лісом. Калива була невеликою двоповерховою кам'яною чернечою хатиною розміром десь 5х10 метрів на першому поверсі; використовувалася, імовірно, як житло для монастирського садівника. Біля неї проходить русло висохлої гірської річки чи потоку, а нижче від каливи зберігся майстерно виготовлений із каменів водозбірний резервуар, який колись забезпечував розумне накопичення дощової води для поливу саду. Ченці в гірській місцевості Афону часто прагнули обирати для проживання місця, де є доступ до прісної води, без чого в горах вкрай важко вижити.

²² Експедиція на Святу Гору Афон: пошуки загубленої келії прп. Паїсія Величковського. *Сіверянський літопис*. 2022. № 5–6. С. 181–184.

С. Шумило біля руїн каливи «Кіпарі» («Кипарис») після вирубки та розчистки території. Травень 2023 р.

Ковані цвяхи, виявлені серед руїн каливи «Кіпарі» («Кипарис»), травень 2023 р. Фото С. Шумила.

Митрофан повідомляє, що, оселившись у цій каливі поруч зі своїми співвітчизниками, прп. Паїсій на Афоні «обходив монастирі та скити, шукаючи духовного наставника, який живе в безмовності, щоб віддати себе на послух йому, але не знайшов», після чого почав подвизася у цілковитому усамітненні²³.

Прп. Паїсій прожив самотником у каливі «Кіпарі» два з половиною роки²⁴. Не пізніше 1750 р. полтавського пустельника відвідав його старець Василій Полянмерульський (Роіана Mărului; бл. 1692–1767), який так само походив із українських земель (імовірно, з Чернігово-Сіверщини). Тут, у каливі «Кіпарі» він постриг 28-річного рясофорного інок Пла-

²³ Схимонах Митрофан. Житие и подвиги блаженного отца нашего старца Паисия... С. 213.

²⁴ Там само. С. 215.

тона Величковського в мантию з ім'ям Паїсії²⁵. Про це повідомляє схимонах Ісаак Даскал²⁶. Тут же старець Василій пояснив Паїсію небезпеку усамітненого життя, порадивши віддати перевагу спільножителю.

У Костянтинівській келії

Поступово, після прийняття постригу, до ченця Паїсія почали приєднуватися нові братія, яких він брав «не в учні, а в товариші», і маючи «замість отця і наставника вчення святих отців»²⁷.

Першим, хто поселився разом із Паїсієм у каливі «Кіпарі», був монах Віссаріон. Коли ж до них приєдналися також ченці Парфеній та Кесарій, то, як повідомляє Паїсій, «через надмірну тісноту приміщення» вони розділилися «по двох каливах, верхній і нижній». Імовірно, «нижньою» була калива «Кіпарі».

Поступово паїсіївське братство стало складатися вже з восьми осіб. Така кількість людей не могла вміститися в крихітних каливах, і о. Паїсій близько 1754 р. вирішує переселитися в розташовану неподалік («на відстані двох кидків каменя») закинуту келію св. царя Костянтина²⁸. Як повідомляється, бажаючи об'єднатися всі разом, вони «поміняли нижню каливу на келію святого Костянтина»²⁹. Вона також належала Пантократорському монастирю, була за двадцять хвилин ходу від нього й мала власний храм (паракліс).

Із описів, що збереглися в архіві Пантократорського монастиря, відомо, що Костянтинівська келія була заснована не пізніше середини XVII ст.³⁰

Однак і тут, на новому місці, спочатку бракувало необхідних умов для життя. Як повідомляє прп. Паїсій, у Костянтинівській келії, зокрема, не було приміщень для ночівлі. Судячи з усього, влітку братія змушена була ночувати просто неба або в «курнях», виготовлених із гілок дерев. Але взимку це ставало неможливим. Тому, як пише Паїсій, «бачачи наближення зими, і не маючи де й голови прихилити, не було ж і калив, тоді, бачачи гостру нашу потребу, почали самі будувати у святому Костянтині п'ять калив»³¹. Будівництво тривало чотири місяці³².

Один із біографів Паїсія, майбутній митрополит Угровалахійський Григорій Даскал (1765–1834), уточнює важливу деталь: живучи в Костянтинівській келії, Паїсій із братією «не мали власного майна, тому й під замок ніколи ніщо не замикалося, бо нікому було кого-небудь у чому-небудь боятися»³³. Митрофан уточнює, що в Костянтинівській келії згодом разом із Паїсієм подвизалося дванадцять чоловік братії: «сім волоського язика, а п'ять славенського»³⁴.

Саме тут, у Костянтинівській келії, не пізніше 1758 р. старець Паїсій на 36-му році життя приймає рукоположення в сан священника й стає духівником³⁵. За словами Митрофана, погодився на це Паїсій неохоче, лише за численними наполяганнями й проханнями як братії, так і інших «чесних святогірських духівників»³⁶. Головною причиною було те, що громада Паїсія зовсім не мала власного священника й духівника, і братство змушене було звертатися до пастирів з інших святогірських обителей. Крім того, за духовною порадою до Паїсія в цей час ішло вже й багато ченців з інших афонських монастирів, які хотіли бачити в ньому свого духівника й наставника. Серед них був і колишній Константинопольський патріарх Серафим I (1733–1734), який проживав на спокої при Пантократорському монастирі, духівником якого згодом і став Паїсій³⁷.

У життях прп. Паїсія зазначається, що погодився він прийняти рукоположення лише за твердим наполяганням «святогірських духівників». Очевидно, серед них вирішальне значення мала думка і його власного духівника – старця Даниїла з Ватопедського скиту св. Димитрія, який вже не міг впоратися з опікою постійно зростаючого числа учнів і послідовників прп. Паїсія. Про цього старця ми дізнаємося з єдиного джерела – полемічного послання прп. Паїсія до Афанасія Молдованіна, де він наголошує: «на Святій Горі багато

²⁵ Viața cuviosul paisie de la Neamț... P. 30, 85.

²⁶ Ibid. P. 85.

²⁷ Схимонах Митрофан. Житие и подвиги блаженного отца нашего Старца Паисия... С. 214–215.

²⁸ Там само; Ibid.

²⁹ Схимонах Митрофан. Житие и подвиги блаженного отца нашего старца Паисия... С. 217; Pelin V., Căndea V. Răspunsul starețului Paisie către Atanasie Moldoveanul. P. 53–54.

³⁰ Архів Пантократорського монастиря на Афоні (далі – АПМА). Ф. 4/13. Арк. 1–7.

³¹ Pelin V., Căndea V. Răspunsul starețului Paisie către Atanasie Moldoveanul. P. 53–54.

³² Там само.

³³ Paisianismul, un moment românesc în istoria spiritualității europene... P. 117–134; Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski... P. 333–351.

³⁴ Схимонах Митрофан. Житие и подвиги блаженного отца нашего старца Паисия... С. 218–219.

³⁵ Viața cuviosul paisie de la Neamț... P. 34, 85.

³⁶ Схимонах Митрофан. Житие и подвиги блаженного отца нашего старца Паисия... С. 217.

³⁷ Там само. С. 221.

чесних [отців] знають мого старця, і більше того, духівника мого, преподобного отця Даниїла, який живе в скиту святого Димитрія, тому що він є духовним батьком також і для старця мого, Василя»³⁸. Відомостей про цього подвижника більше немає в жодному іншому листі прп. Паїсія. Не повідомляють про нього й біографи преподобного. Існує думка, що начебто Паїсій взагалі не мав на Афоні духівника. Водночас із цього короткого повідомлення дізнаємося, що прп. Паїсій, побувши певний час у повному усамітненні, все ж у 1750-ті роки почав керуватися настановами старця Даниїла, який подвизався при Ватопедському скиту св. Димитрія.

Описи цієї обителі залишив сучасник Паїсія В. Григорович-Барський. За його словами, у 1744 р. при ній було 20 келій і калив, де жили переважно грецькі ченці й один русинський старець³⁹. Усі вони приймали «благословення і настанови від скевофілакса та інших соборних старців монастиря Ватопедського, оскільки скит цей на його землі знаходиться й до його влади належить, і без ради його нічого не чинить»⁴⁰. Вважається, що в сер. XVIII ст. Димитрійський скит був одним із осередків ісихастського руху отців-колівадів на Афоні⁴¹. Про служіння в ньому старця Даниїла підтверджує досліджена нами у вівтарній частині параклісу Всіх святих вмурована в стіну над жертовником (по ліву сторону) ктиторська мармурова плита від 1760 р., на якій серед інших імен викарбувано ім'я ієромонаха Даниїла. Імовірно, це саме той Даниїл, про якого повідомляє прп. Паїсій.

*Руїни в Димитрійському скиту Ватопедського монастиря.
Фото С. Шумила, 2020 р.*

*Вівтарна частина параклісу Всіх святих в Димитрійському скиту,
де над жертовником ліворуч вмурована в стіну ктиторська мармурова плита від 1760 р.,
на якій серед інших імен викарбувано ім'я ієромонаха Даниїла.
Фото С. Шумила, 2020 р., публікується вперше.*

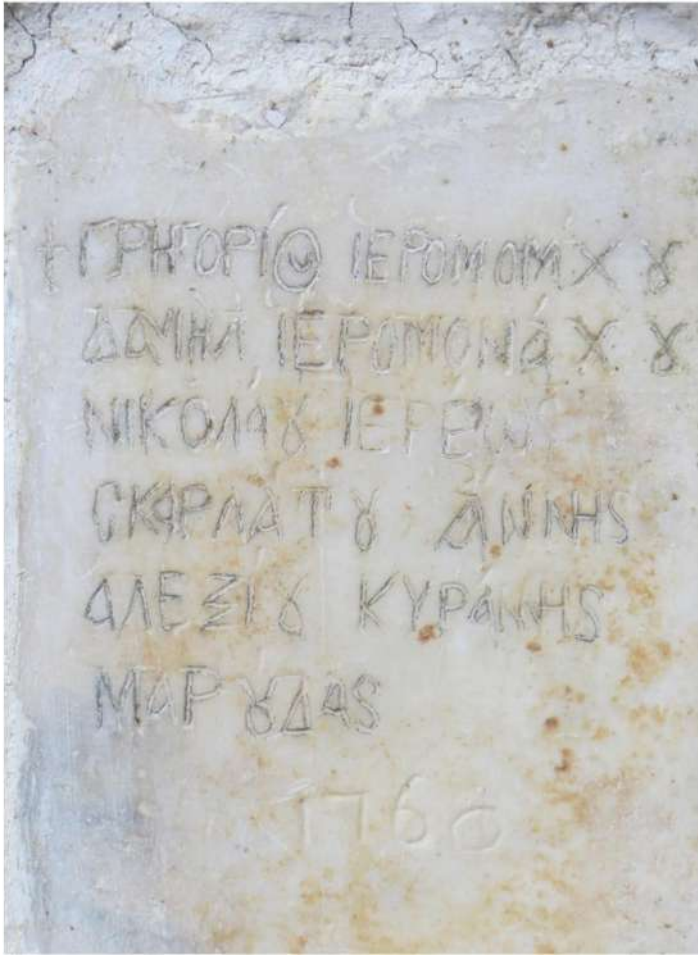
³⁸ Pelin V., Căndea V. Răspunsul starețului Paisie către Atanasie Moldoveanul. P. 85.

³⁹ Григорович-Барський В. Пешеходца Василя Григоровича-Барського-Плаки-Албова ... путешествие к Святым местам... С. 636.

⁴⁰ Там само. С. 636.

⁴¹ Димитрия великомученика скит. *Православная энциклопедия*. Москва: ЦНЦ «Православная Энциклопедия», 2007. Т. 15. С. 206–207; Χρυσοχοϊδης Κ. Ἀπό τῆν Ὁθωμανικὴ κατὰκτηση ὡς τὸν 20ὸ αἰῶνα. *Τερά Μεγίστη Μονή Βατοπεδίου*. Παράδοση-ἱστορία-Τέχνη. «Αἴγιον» Ορος, 1996. Τ. 1. Σ. 66.

*Ктиторська мармурова плита від 1760 р. у вівтарній частині параклісу Всіх святих в Дмитріївському скиту, на якій викарбувано ім'я ієромонаха Даниїла.
Фото С. Шумила, 2020 р., публікується вперше.*

Хто саме з архієреїв висвятив старця Паїсія, слов'янські тексти житій не уточнюють. Висловлювалися припущення, що це міг бути колишній Константинопольський патріарх Серафим⁴². Однак у румунському тексті житія прп. Паїсія, складеному його учнем схим. Ісааком, із цього приводу є важливе уточнення. За словами Ісаака, Паїсій був висвячений у віці тридцяти шести років Преосвященим Григорієм Рашкою (рум. Rașca)⁴³. Хто цей Григорій Рашка – поки що встановити не вдалося. Важко сказати, чи не припустився схим. Ісаак помилки із прізвищем? Не виключено, що тут ішлося про правлячого архієрея Рашко-Призренської єпархії в Сербії⁴⁴. Водночас у Румунії також існують топоніми з назвою Râșca, поширеним у молдо-влахійських землях було й схоже за звучанням прізвище Рошка (рум. Roșca), тож не можна відкидати й румунського походження цього ієрарха. Питання це залишається відкритим.

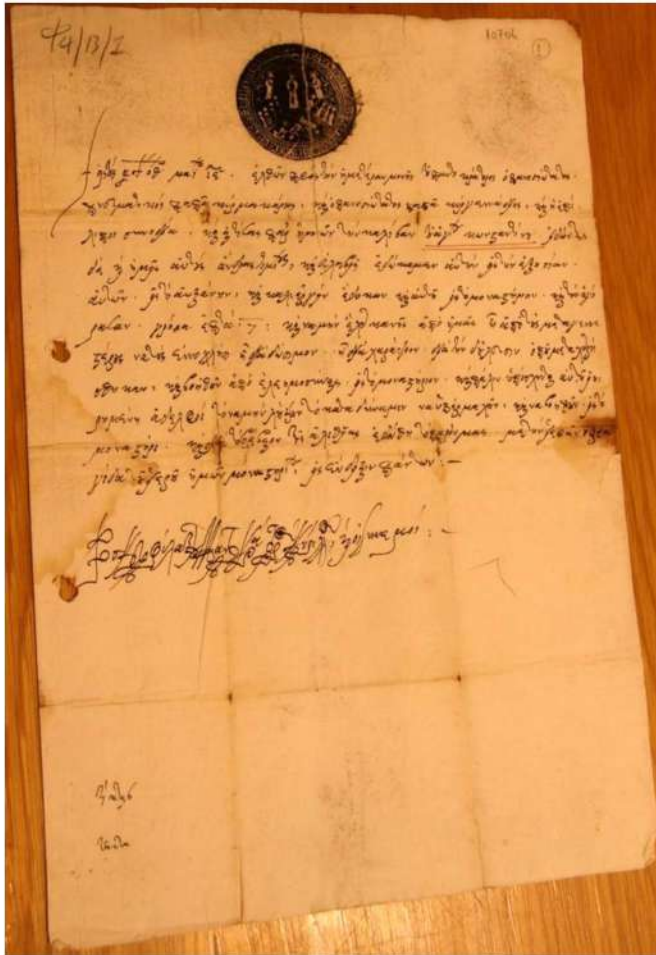
⁴² Багато хто плутає колишнього Патріарха Серафима I (обіймав патріаршу кафедру з 1733 до 1734 рр.), який проживав на спокої на Афоні, з іншим Патріархом Серафимом II (Аніном), що обіймав Константинопольську кафедру з 1757 до 1761 рр. Останній на Афон переїхав після усунення з кафедри 1761 р. і жив у келії «Серай», що належала Ватопедському монастирю, поблизу Карієса. Під час російсько-турецької війни 1769 р. закликав грецьке населення повстати проти турків. Після провалу революції 1776 р. змушений був тікати від переслідунів у межі Російської імперії, переїхавши в Україну, де певний час мешкав у Ніжині, а в останні роки життя проживав у Мгарському монастирі на Полтавщині (батьківщині прп. Паїсія), де помер 7 грудня 1779 р.

⁴³ Viața cuviosul paisie de la Neamț... P. 34; Scrieri autobiografice și aghiografiile scrise de ucenicii săi. P. 285–286.

⁴⁴ Рашка – середньовічна сербська держава (велика жупа) і однойменний регіон у південно-центральної частині Сербії, в Косово та північній частині Чорногорії. Тут у середньовіччі довгий час була столиця правителів династії Неманичів та сербської держави (що й називалася Рашкою). Тут же була кафедра першого єпископства Сербії (Єпархія Рашка і Призрен). Паралельно з назвою Рашка використовувалася також назва «Рашка земля» (країна). Вона вживалася і в титулуванні великих жупанів, чергуючись із назвою «сербська земля». У латинських джерелах сербів іменували Rasciani, а їхню державу – Rascia. В угорців і німців ці назви зберігалися до XX ст. У сучасній Сербії таку саму назву мають муніципалітет, місто і район Рашка.

Де саме було здійснено хіротонію Паїсія, також не уточнюється. Можливо, висвячення відбувалося в параклісі Костянтинівської келії. Однак келійний храм, що більше нагадує невелику каплицю, для такого урочистого архієрейського богослужіння занадто малий. Тому не виключено, що висвячення могло відбутися в кафоліконі Пантократорського монастиря.

Після хіротонії кількість братії, яка бажала приєднатися до громади старця Паїсія, зростає⁴⁵. Як уже зазначалося, до кінця 1757 р. братство складалося вже з 12-ти осіб (семи молдаван і п'яти слов'ян). Через це наприкінці 1757 – на початку 1758 рр. Паїсій разом із учнями переходить у розташовану неподалік покинуту й занедбану Іллінську келію, яку згодом він перетворив на самоврядний скит⁴⁶.

Омологія Костянтинівської келійної обителі на Афоні, 1779 р.
Архів Пантократорського монастиря на Афоні. Фото С. Шумила.

Костянтинівська келія з параклісом продовжувала ще довгий час функціонувати й після виходу з неї прп. Паїсія. Про це свідчать омології келії за 1779–1841 рр., що зберігаються в архіві Пантократорського монастиря⁴⁷. Із них відомо, що від 15 травня 1779 р. у Костянтинівській келії жили ченці Макарій та Геннадій, а вже від 6 серпня того ж року – ченці Геннадій та Євфимій. Від 7 листопада 1807 р. – чернець Іоаким, від 15 червня 1814 р. – ченці Данило, Ананій та Анастасій, від 11 квітня 1816 р. – ченці Арсеній та Григорій, а від 20 вересня 1841 р. – ченці Григорій та Максим. Імовірно, спочатку в Костянтинівській келії продовжували подвизатися учні прп. Паїсія, хоча до середини XIX ст. там жили, мабуть, уже грецькі ченці. На початок XX ст. келія поступово запустилася, була полишена й занепала.

⁴⁵ Схимонах Митрофан. Житие и подвиги блаженного отца нашего старца Паисия... С. 219.

⁴⁶ Шумило С. «Малоросійський» Іллінський скит на Афоні... С. 115–132; Шумило С. Паїсій Величковський та український Іллінський скит на Афоні. С. 175–215.

⁴⁷ АПМА. Ф. 4/13. Арк. 1–7.

*Руїни Костянтинівської келійної обителі при Пантократорському монастирі,
де подвизався прп. Паїсій Величковський з 1754 по 1757 рр.
Сучасний вигляд, 2016 р. Фото С. Шумила.*

С. Шумило та консул України в Салоніках О. Сосонюк біля руїн Костянтинівської келійної обителі. Листопад 2022 р.

У 2015 та 2017 рр. автором цієї статті спільно із колегами з Міжнародного інституту афонської спадщини здійснено наукову експедицію по місцях подвижництва прп. Паїсія Величковського на Афоні. Експедиція була організована в рамках підготовки до відзначення 295-річчя від дня народження прп. Паїсія та проведення міжнародної конференції «Київські Паїсієвські читання»⁴⁸.

Відвідуючи місця подвигів прп. Паїсія, нами було оглянуто й колишню Костянтинівську келію. На сьогоднішній день від неї збереглися лише руїни фундаменту параклісу та невелика частина стіни однієї з господарських будівель. Місцевість сильно заросла чагарником і деревами, що ускладнює пошук та відвідування. На місці зруйнованого вітаря параклісу св. царя Костянтина за афонською традицією посаджено дерево, щоб тварини не ходили по вітарній частині колишнього храму. Креслення та зображення келії не збереглися, тому уявити, як вона виглядала, зараз вкрай складно. Можна лише умовно реконструювати її вигляд на основі залишків цегляного фундаменту деяких будівель. Однак поки що достеменно не відомо, чи фундамент, що зберігся, справді належить до часів перебування тут Паїсія Величковського, або ж – до пізнішого періоду? Це ще належить з'ясувати під час подальших досліджень.

Початок перекладацької діяльності

З епістолярію Паїсія та житійних текстів відомо, що не маючи тривалий час досвідченого духовного наставника, Паїсій із учнями спочатку намагалися керуватися святоотцівськими книгами, що зберігалися в бібліотеках афонських монастирів. Із того, що Паїсій надсилав до друга й однодумця – ігумена Софронієво-Молченської пустині прп. Феодосія Маслова (?–1802)⁴⁹ – дізнаємося, що спершу він на Афоні збирав і переписував переклади святоотцівських творів слов'янською мовою. Переважно ці книги Паїсій брав у Хіландарському та Зографському монастирях⁵⁰.

Із листа до митрополита Гавриїла Петрова (1730–1801) від 23 листопада 1791 р., опублікованого як передмова до виконаного старцем перекладу повчань прп. Ісаака Сиріна, Паїсій повідомляє, що саме під час перебування в Костянтинівській келії він уперше звернув увагу на нестиковки та невідповідності слов'янських перекладів святоотцівських книг із їхніми грецькими оригіналами, через що до кінця неможливо було зрозуміти їхнього сенсу⁵¹. Як пише Паїсій, «коли ж це трапилося зі мною безліч разів, я побачив, що марно

⁴⁸ На Афоні по місцях подвижництва прп. Паїсія Величковського проведена наукова експедиція. *Міжнародний інститут афонської спадщини*. URL: <https://afon.org.ua/ru/novosti/na-afone-po-mestam-podvizhnichestva-prp-paisiya-velichkovskogo-provedena-nauchnaya-ekspeditsiya.html>.

⁴⁹ Второе послание прп. Паисия Величковского игумену Феодосию. *ЖИТ*. С. 353–359.

⁵⁰ Первое послание иерею Димитрию. *ЖИТ*. С. 408–409.

⁵¹ Книга Исаака Сирина. Слова постнические. Нямецкий монастырь, 1812. Предисловие. Арк. II зв.–III зв.; Старцы о. Паисий Величковский и о. Макарий Оптинский и их литературно-аскетическая деятельность. *Отечественные подвижники благочестия*. Введенская Оптина Пустынь, 1996. Сентябрь. С. 465.

працюю в уявному виправленні слов'янських книг зі слов'янських»⁵². Колишній вихованець Києво-Могилянської академії виявляє в слов'янських перекладах безліч «неясностей та збідніння грамотності». Причиною цього він називає «недостатню досвідченість стародавніх перекладачів з давньогрецької мови на слов'янську», а також «недбалство недосвідчених перекладачів»⁵³.

Тому ще під час перебування в Костянтинівській келії, вдосконалившись у вивченні не лише розмовної новогрецької, а й давньогрецької мови, Паїсій починає збирати по афонських монастирях стародавні святоотцівські рукописи й книги давньогрецькою мовою «в надії виправити за ними слов'янські»⁵⁴.

Румунський біограф прп. Паїсія, Григорій Даскал, уточнює, що старець тоді вже добре опанував розмовну грецьку мову й почав зіставляти слов'янський Октоїх із грецьким, помітивши багато відмінностей між ними. За допомогою одного з учнів на ім'я Макарій, який добре знав давньогрецьку мову після навчання в Бухаресті, він почав посилено практикувати ще й давньогрецьку, щоб особисто зіставляти й перевіряти слов'янські переклади та грецькі оригінали. Як зазначає Григорій Даскал, завдяки цьому «найбільше отримував користь і сам, і братам допомагав. Бо відтоді не лише з книг слов'янських, а й з еллінських тлумачив їм слово Боже, яке мав справжнім і не заблуканим наставником»⁵⁵.

Викликає подив, як Паїсій зміг за такий стислий термін «з нуля» так добре опанувати новогрецьку та давньогрецьку мови, щоб не лише вільно спілкуватися ними, а й якісно перекладати слов'янською такі складні святоотцівські тексти. Водночас важливо враховувати, що досвід вивчення мов і натренованості пам'яті, читання творів іншими мовами та їх перекладу він набув ще під час навчання в Києво-Могилянській академії. У цьому навчальному закладі викладання велося переважно латиною, проте вивчалися також церковнослов'янська, руська, польська та грецька мови, твори античних філософів і багато іншого. Сам Паїсій в «Автобіографії» зазначає, що він перші роки «з ретельністю перебував там у шкільному навчанні»⁵⁶. І хоч після п'яти років він полишив навчання в академії, отриманий досвід і знання знадобилися йому в подальшому як для розуміння та аналізу богословських творів, так і для опанування румунської та грецької мов.

П'ять років навчання в Києво-Могилянській академії – це присутній під ту пору рівень освіченості та гуманітарних знань. За цей термін (з 1735 по 1740 рр.) він закінчив класи аналогії, інфіми, граматики, синтаксими, поезики та інші. Паїсій, як зазначає Анна Бріскіна, «здобув гуманістичну освіту, тобто володів глибокими знаннями з граматики ... доведеними до автоматизму навичками граматичного та стилістичного аналізу тексту, а також навичкою перекладу тексту з однієї мови іншою; мав навички роботи як із біблійними, так і з філософськими класичними текстами; багато знав напам'ять; володів методами як колективної, так і самостійної аналітичної роботи з текстом»⁵⁷. Без усіх цих знань і якостей, набутих під час навчання в Києво-Могилянській академії, прп. Паїсій, напевно, не зміг би розкритися в тій своїй багатогранності, в якій він нам відомий сьогодні.

За словами Паїсія, святоотцівські книги він отримував на Афоні переважно «від своїх благодійників із сербської та болгарської обителей» (тобто з монастирів Хіландар і Зограф)⁵⁸. Це свідчить про тісний зв'язок Паїсія з ченцями цих двох слов'янських монастирів, в яких він брав у користування книги слов'янською мовою. Із листа до Гавриїла Петрова Паїсій повідомляє, що під час перебування вже в Костянтинівській келії (1754–1758) він вперше звернув увагу на невідповідності слов'янських перекладів із їхніми грецькими оригіналами⁵⁹. Зокрема, від одного ієромонаха, ім'я якого Паїсій не називає, він отримав болгарський переклад повчань Ісаака Сиріна, які й почав звіряти з іншими слов'янськими перекладами⁶⁰.

Цікавий факт – у той час, коли прп. Паїсій у монастирській бібліотеці Зографа працює зі святоотцівськими творіннями, тут так само подвизався з 1751 до 1761 рр. український філолог і перекладач, колишній викладач Києво-Могилянської академії та Московської

⁵² Второе послание прп. Паисия Величковского игумену Феодосию. *ЖИТ.* С. 353.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Книга Исаака Сирина. Слова постнические. Арк. II зв.–III зв.; Старцы о. Паисий Величковский и о. Макарій Оптинский... С. 465.

⁵⁵ Paisianismul, un moment românesc în istoria spiritualității europene... P. 117–134; Cuviosul Paisie de la Neamt Velicovski... P. 333–351.

⁵⁶ Преподобный Паїсий Величковський. «Повість про святий собор»... С. 70.

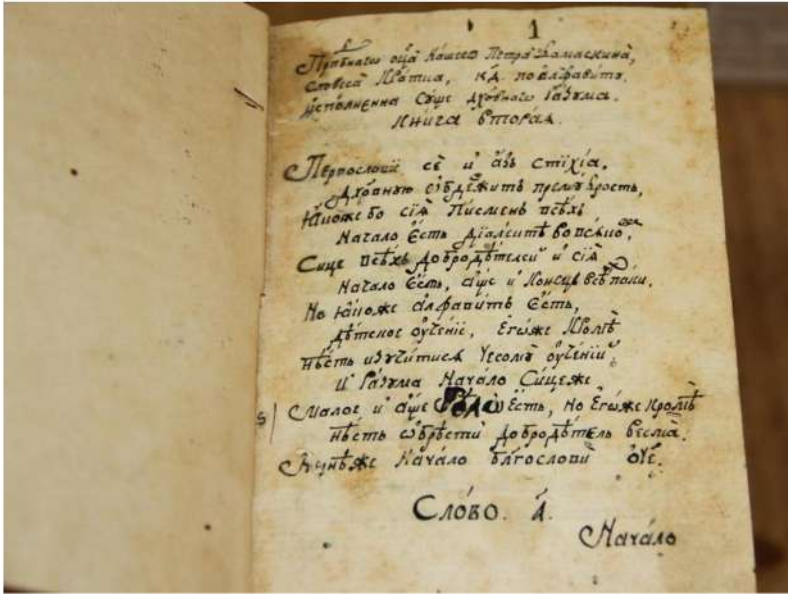
⁵⁷ Брискіна-Мюллер А. К вопросу о влиянии духа гуманизма на личность и труды воспитанника Киевской академии преподобного Паисия Величковского. *Труды Киевской духовной академии.* Киев, 2016. № 25. С. 261.

⁵⁸ Первое послание иерею Димитрию. *ЖИТ.* С. 408–409.

⁵⁹ Книга Исаака Сирина. Слова постнические. Арк. II зв.–III зв.; Старцы о. Паисий Величковский и о. Макарій Оптинский... С. 465.

⁶⁰ Там само.

слов'яно-греко-латинської академії ієромонах Яків Блонницький (1711–1774). Саме в Зографському монастирі він зіставив із грецькими оригіналами близько 40 слов'янських книжок і на підставі отриманого матеріалу почав складати два нові словники («Лексикон елліно-словенський» і «Лексикон славено-елліно-латинський»), а також «Граматику нову старої і славної мови словенської»⁶¹.

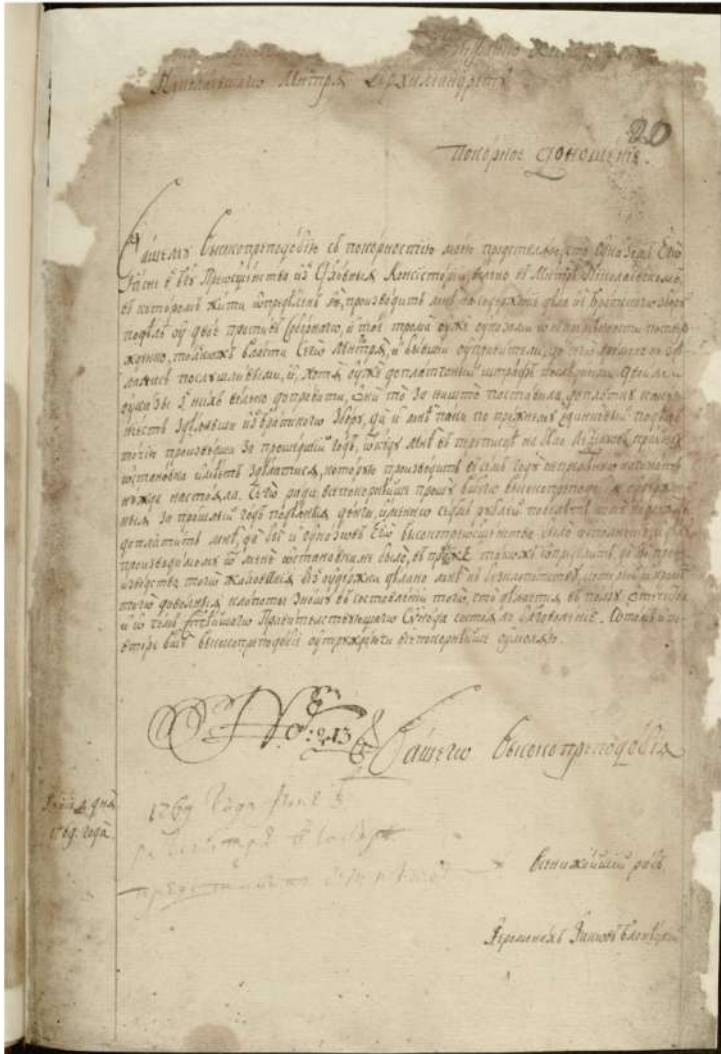
Оригінал рукопису прп. Паїсія Величковського, переклад слов'янською мовою твору прп. Петра Дамаскіна «Словеса краткіє», здійсненого старцем Паїсієм наприкінці XVIII ст. Бібліотека Пантелеймонівського монастиря на Афоні. Фото С. Шумила, 2016 р.

Ієромонах Яків Блонницький походив із села Орловець на Черкащині, був сином священика, із 1724 р. навчався в Києво-Могилянській академії. У 1729 р. прийняв постриг і згодом був висвячений у сан ієромонаха. У 1740–1741 рр. викладав у Києво-Могилянській академії; 1741 р. призначений учителем риторики у Тверську духовну семінарію, з 18 травня 1742 р. – префект семінарії. У 1743-му перейшов до Лубенського Мгарського монастиря, наприкінці того ж року за рекомендацією митрополита Рафаїла Заборовського (1676–1747) призначений викладачем грецької мови в Московську слов'яно-греко-латинську академію. Він уклав із навчальною метою коротку грецьку граматику та переклав «Енхірідіон» Епіктета. У серпні 1745 р. Синод призначив його помічником архімандрита Іларіона Григоровича (1696–1759) в комісію з виправлення слов'янського перекладу Біблії; у якій брав участь до травня – червня 1748 р. У складі цієї комісії ним були засвідчені «Требник» і «Чин приєднання до православ'я іновірів». Після 1748 р. переклав твори «Про небесну і церковну ієрархію» Псевдо-Діонісія Ареопагіта й трактат «Про Собор, який відбувся в 1672 р. в Єрусалимі, проти помилко кальвіністів». 17 червня 1748 р. Синод направив його «для проживання й для перекладу Церкви Святих благопотрібних книг і вживання перепису потрібних скриптів» у Білгород до архієпископа Іоасафа Горленка (1705–1754). У 1751-му переведений у Святогірський Успенський монастир (нині Святогірська Лавра) на Собожанщині. 8 серпня 1751 Яків Блонницький самовільно покинув монастир і вирушив на Афон. Тут жив при Зографському болгарському монастирі та «козацькому» скиті «Чорний Вир», продовживши філологічні праці. Він зіставив із грецькими оригіналами близько 40 слов'янських книжок і на підставі отриманого матеріалу почав укладати грецько-слов'янський і слов'яно-греко-латинський словники. Окрім того, працював над граматиною церковнослов'янської мови⁶². У 1761-му повернувся до Києва, привіз-

⁶¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). Ф. 131 (Києво-Слупський монастир). Спр. 139. Справа про укладання ієромонахом Яковом (Блонницьким) слов'яно-елліно-латино-слов'янського лексикону та граматики. 1762–1769 рр.; Там само. Ф. 127. Оп. 1020. Спр. 4389. Донесення Київського митрополита Арсенія про призначення ієромонаха Якова до Києво-Пустельного монастиря для закінчення наукових праць з укладання словників і граматики. 1774 р.; Там само. Ф. 127. Оп. 1020. Спр. 3365. Копії указів Синоду з 1762 р. Т. І. Арк. 12.

⁶² Чистович І.А. Труды Иакова Блонницкого. Известия Отделения русского языка и словесности (далі – ИОРЯС). 1858. Т. 7. Вып. 1. С. 65–68; Елеонский Ф. По поводу 150-летия Елизаветинской Библии. Санкт-Петербург, 1902; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Киев, 1904–1910, Отд. 2. Т. 1–3;

ши із собою розпочати на Афоні праці. Синод направив його спочатку до Київського Пустельно-Микільського монастиря, а пізніше – до Київського Золотоверхо-Михайлівського монастиря й наказав завершити роботу над лексиконами та граматикою. У березні 1763 р. складену ним «Граматику зова старого и славного языка славенского» розглянула комісія з трьох київських учених ченців; за отриманими зауваженнями він виправив її. У лютому 1774-го граматика була відіслана до Синоду в Санкт-Петербург, а лексикони залишені для засвідчення в Києво-Могилянській академії (сучасне місцезнаходження рукописів невідоме)⁶³. У серпні 1774 р., після смерті Блонницького, Синод ухвалив «ону граматику засвідчити й виправити Московській друкарській конторі». У 1777 р. коректори Московської синодальної друкарні констатували, «що оная граматика в порядку і правилах має схожість із стародавніми слов'янськими граматиками, і правил у ній достатню кількість покладено, але ... всі правила написані найдавнішим і майже невживаним стилем ... з них багато ... введено, які вживаються в самій Малоросії». Після такого висновку російський Синод розпорядився здати граматику до архіву⁶⁴.

Автограф ієром. Якова Блонницького, 2 червня 1769 р.
ЦДІАК. Фото С. Шумила.

Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. Казань, 1914. Т. 1; Шишкин А.Б. Блонницкий Иаков. *Словарь русских писателей XVIII в.* / Отв. ред. А.М. Панченко. Ленинград, 1988. Вып. 1. С. 95–96; Німчук В.В. Блонницький, чернець ім'я Яків. *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.* Київ, 2001. С. 75; Шишкин А.Б. Иаков Блонницкий. *Православная энциклопедия.* Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2009. Т. XX. С. 505–506.

⁶³ ЦДІАК України. Ф. 131. Спр. 139; Там само. Ф. 127. Оп. 1020. Спр. 4389; Там само. Спр. 3365. Т. I. Арк. 12.

⁶⁴ Центральный державный исторический архив Санкт-Петербурга. Ф. 834. Оп. 3. № 3372. Цит. за: Шишкин А.Б. Блонницкий Иаков. С. 95–96.

Можна припустити, що о. Яків Блонницький, проживаючи в Зографі, міг бути серед тих насельників болгарської обителі, які допомагали о. Паїсію й надалі отримувати святоотцівські твори в бібліотеці Зографського монастиря. Зокрема, Паїсій згадує, що у цей час від одного ієромонаха, ім'я якого він не називає, отримав болгарський переклад повчань Ісаака Сиріна⁶⁵. Цілком імовірно, що це міг бути о. Яків Блонницький, земляк о. Паїсія. Принаймні, у цей період о. Паїсій, проживаючи у Костянтинівській келії (1754–1758), уперше звертає увагу на невідповідності між слов'янськими перекладами та грецькими оригіналами святоотцівських книг, що й спонукало його розпочати роботу над збіркою та зайнятися перекладом⁶⁶. Спілкуючись із вченими ченцями Зографу, він не міг не перетинатись тут із Яковом Блонницьким, який у цей само час також працював у монастирській бібліотеці, зіставляючи з грецькими оригіналами слов'янські книги (близько 40) і працюючи над укладанням греко-слов'янського та слов'яно-греко-латинського словників. Вони могли бути знайомі ще з часів Києво-Могилянської академії, де Яків не лише навчався, але й певний час був викладачем грецької та латинської мов. У будь-якому разі, одночасне перебування на Афоні та робота в бібліотеці Зографського монастиря двох українських діячів, які займались звірянням книг і перекладом, дають підстави припускати імовірність їхнього знайомства та взаємодії, а також і взаємовпливу.

Крім того, із 1740-х рр. при Зографському монастирі вже діяв український «козацький» скит «Чорний Вир» (Мавровир), заснований також випускником Києво-Могилянської академії та колишнім бунчуковим товаришем Ніжинського козацького полку ієросхимонахом Григорієм Голубом⁶⁷. Зі свідчень насельника «Чорного Виру» ієродиякона Іоасафа Петренка відомо, що ченці цієї «козацької» обителі на Афоні вже тоді підтримували тісні стосунки з прп. Паїсієм Величковським і навіть вважали його «духівником»⁶⁸. Цей факт підтверджує й інший насельник «Чорного Виру» монах Ігнатій (Деншин), котрий називає старця «начальником аввою Паїсієм»⁶⁹. Отже, можна говорити про існування певного негласного духовного союзу й взаємодії двох українських обителей на Афоні та їхніх старців – оо. Григорія Голуба та Паїсія Величковського⁷⁰. Судячи з усього, прп. Паїсій у цей час бував не лише в Зографському монастирі, а й у розташованому на його території «козацькому» скиті «Чорний Вир», і навіть був духівником для частини братії цього скиту. Це засвідчує існування у цей період тісних зв'язків українських «зографських» ченців із прп. Паїсієм Величковським та його послідовниками, що також підвищує імовірність його знайомства та взаємодії з ієромонахом Яковом Блонницьким.

Зображення скиту «Чорний Вир» (Мавровир).
Деталь гравюри на міді з монастиря Зограф.
Гравер невідомий, 1818 р.

⁶⁵ Книга Ісаака Сиріна. Словеса постническіе. Арк. II зв.–III зв.

⁶⁶ Книга Ісаака Сиріна. Слова постническіе. Арк. II зв.–III зв.; Старцы о. Паисий Величковский и о. Макарий Оптинский... С. 465.

⁶⁷ Шумило С. Бунчуковий товариш Ніжинського полку Григорій Голуб та заснування ним скиту «Чорний Вир» на Афоні. *Сіверянський літопис*. 2020. № 2. С. 60–80.

⁶⁸ Державний архів Чернігівської області. Ф. 679. Оп. 1. Спр. 762. Арк. 1–12.

⁶⁹ Описание путешествия отца Игнатия в Царьград, Афонскую гору, Святую Землю и Египет. 1766–1776 гг. *Православный палестинский сборник*. Санкт-Петербург, 1891. Т. XII. Вып. 36 (3). С. 9.

⁷⁰ Шумило С. Прп. Паисий Величковский и Запорожская Сечь... С. 70–71; Шумило С. Афонский скит «Черный Вир» и попытки воссоздания нового Русика в XVIII в. на Святой Горе. *Афон и славянский мир*. Мат. Междунар. науч. конф. (21–23 мая 2015 г.). Афон: Пантелеимонов монастырь, 2016. С. 225–226.

Зображення скиту «Чорний Вир» (Мавровир).
Деталь гравюри на міді з монастиря Зограф. Гравер: монах Феоділ, 1836 р.

Беззаперечний вплив на молодого Паїсія мав прп. Василій Поляномерульський, про що відомо з листування подвижника та свідчень його учнів⁷¹. Родом він був з українських земель, імовірно, – із Чернігово-Сіверщини. Певний час прп. Василій подвизався в пустелі на Чернігівщині разом зі старцем Іоаном (Кмітом), а потім – на Правобережній Україні в Мошенських горах. Близько 1730 р. оселився біля витоків р. Бузеу в Карпатах, де почав зведення Поляномерульського скиту (рум. Poiana Mărului). Згодом цей скит, що набув статусу ставропігії, став одним зі значних духовних центрів Молдови, а під керівництвом його очільника перебували 11 скитів і пустинь. Із 1743 по 1746 рр. у цій обителі подвизався майбутній старець Паїсій Величковський. Прп. Василій часто бував на Афоні, де в нього й у прп. Паїсія був спільний духівник – старець Даниїл із Ватопедського скиту св. Дмитрія. Окрім ісихастської практики, ченці Поляномерульського скиту займалися перекладами творінь святих отців. До творів деяких із них прп. Василій склав передмови, в яких роз'яснював, як слід розуміти їхні слова про молитву Ісусову. У 1749 р. прп. Василія покликали до Бухареста, де з ним спілкувалися патріархи Антіохійський, Олександрійський та Єрусалимський, які перебували тоді у Валахії⁷². Його повчання про піст і умну молитву були рекомендовані як душекорисне читання для ченців, Антіохійський патріарх Сильвестр благословив прп. Василія написати твір, у якому пояснюється, чому ченцям заборонено вживати м'ясо. Саме тому він отримав дозвіл вивчити Типікони афонських монастирів і в 1750 р. прибув на Афон, де відвідав Паїсія Величковського, якого постриг у малу схиму. Імовірно, саме він вперше надихнув і спонукав прп. Паїсія займатися збиранням, звіренням, перекладами та переписуванням святоотцівських творів.

З-поміж іншого, вплинути на рішення Паїсія почати займатися перекладацькою діяльністю міг і його духівник Даниїл із Ватопедського скиту св. Дмитрія, про якого ми дізнаємося з послання до Афанасія Молдованина⁷³. Цей скит згодом став одним із осередків руху отців-колівадів на Афоні. Отже, як бачимо, прп. Паїсій у цей період був тісно пов'язаний не лише з отцями Пантократорського, Зографського та Хіландарського монастирів, а й Ватопедською обителлю. А сам старець Даниїл був духівником не лише прп. Паїсія, а й прп. Василія Поляномерульського.

Іллінський скит як осередок літературно-просвітницької діяльності

У Костянтинівській келії старець Паїсій пробув усього близько трьох років. Наприкінці 1757 – на початку 1758 рр. він разом із учнями переходить у розташовану неподалік покинуту й занедбану Іллінську келію, яку згодом перетворив на самоврядний скит.

Із перебуванням прп. Паїсія в Іллінському скиту пов'язане розгортання літературної, перекладацької та просвітницької діяльності старця та його школи. Про це ми дізнаємося як із житій подвижника, так і з його листа до друга й однодумця прп. Феодосія Маслова⁷⁴.

У справі переписування й перекладу книг Паїсій починає взаємодіяти з колишніми каппадокійськими ченцями, які подвизалися на келії св. Василія Великого неподалік лаврського скиту св. Анни, де діяв скрипторій з переписування давньогрецьких святоотцівських творів⁷⁵. Тут Паїсій знаходить творіння святих Петра Дамаскіна, Антонія Великого, Григорія Синаїта, Філофея, Ісихія, Діодоха, Фаласія, Симеона Нового Богослова, Никифо-

⁷¹ Pelin V., Căndea V. Răspunsul starețului Paisie către Atanasie Moldoveanul. P. 84–85; Схимонах Митрофан. Житие и подвиги блаженного отца нашего старца Паисия... С. 215; Viața cuviosul paisie de la Neamț... P. 30, 85.

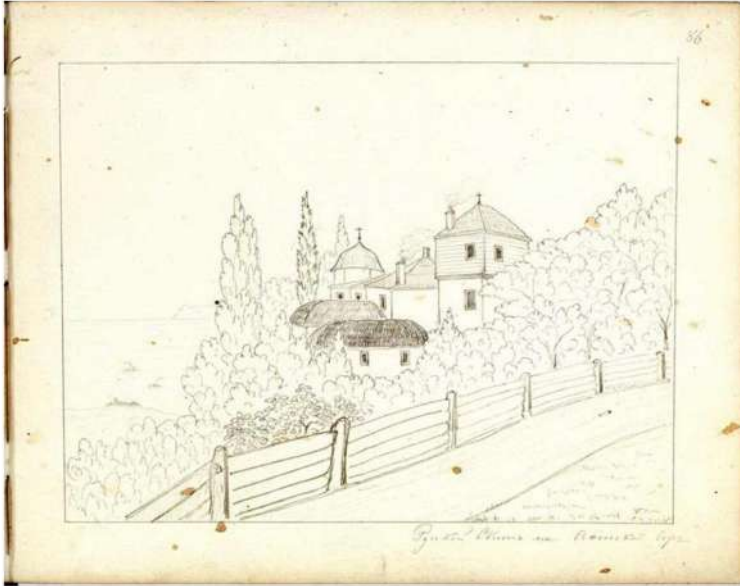
⁷² Raccanello D. La figure de Basile de Poiana Mărului et son enseignement sur la Priere de Jesus. *Irénikon*. 1988. Vol. 61. P. 41–66; Пелин В.С. Василий Поляномерульський. *Православная энциклопедия*. Москва: ЦНЦ «Православная Энциклопедия», 2004. Т. 7. С. 214–216.

⁷³ Pelin V., Căndea V. Răspunsul starețului Paisie către Atanasie Moldoveanul. P. 85.

⁷⁴ Второе послание прп. Паисия Величковского игумену Феодосию. *ЖИТ*. С. 353–359.

⁷⁵ Там само. С. 357.

ра, Ісаї та інших давніх отців Церкви. На замовлення Паїсія тутешні ченці-каппадокійці переписують для нього ці та інші книги. Щоб оплатити роботу переписувачів, паїсїївське братство заробляло рукоділлям. Замовлені книги він отримав «за два з лишком роки» до свого від'їзду з Афону⁷⁶. Тобто виходить, що вже в 1760–1761 рр. його школа в Іллінському скиті починає займатися не лише збиранням і звіркою, а й замовляє переписування книг.

«Руський скит» Пророка Іллі на Афоні, перша пол. XIX ст.
Малюнок вел. князя К.М. Романова, 1845 р.

Закладна мармурова плита, вмурована у стіну правого параклісу (храму) на честь Благівіщення Богородиці, закладеного Паїсієм Величковським в Іллінському скиті у 1761 р. Сучасний вигляд, 2013 р. Фото С. Шумила.

⁷⁶ Второе послание прп. Паисия Величковского игумену Феодосию. С. 359.

Паїсій зазначає, що до цього часу на Афоні й загалом у Греції святоотцівські праці давньогрецькою прийшли в «цілковите забуття», оскільки здебільшого «окрім вчених осіб, навряд чи хто з греків розуміє хоча б частково [давньогрецьку], а більшість і зовсім не розуміє цієї мови»⁷⁷. Тому Паїсій окремих своїх учнів, крім усього іншого, починає спонукати вивчати ще й давньогрецьку мову, щоб вони могли вільно читати і перекладати з неї як слов'янською та молдавською, так і новогрецькою мовами.

Така діяльність Паїссійського братства сприяла перетворенню Іллінського скиту на один із важливих духовно-культурних і просвітницьких центрів як на Афоні, так і за його межами⁷⁸. Усе це забезпечувало зростання популярності як самої обителі, так і чернечої громади прп. Паїсія Величковського.

Висновки

Отже, причиною початку праці Паїсія Величковського та його учнів зі зв'язання та перекладу святоотцівських творів стали, найперше, наявні неякісні переклади слов'янською мовою, в яких він виявив чимало нестижовок та невідповідностей із грецькими оригіналами, через що до кінця неможливо було зрозуміти їхнього сенсу. Спонукати Паїсія до такої діяльності міг отриманий раніше рівень знань та досвіду протягом п'яти років навчання в Києво-Могилянській академії. У справі переписування й перекладу книг прп. Паїсії у цей час на Афоні взаємодія з колишніми каппадокійськими ченцями. Першими, хто надихнув Паїсія на започаткування такої діяльності, був його колишній наставник прп. Василій Полянмерульський, який так само походив із України (імовірно, з Чернігово-Сіверщини), а також його духівник і старець Даниїл із Ватопедського скиту св. Димитрія. Крім того, взаємодія з ним у цій справі міг його земляк, український філолог і перекладач, колишній викладач Києво-Могилянської академії ієромонах Яків Блонницький, який саме тоді (з 1751 по 1761 рр.) подвизався в Зографському монастирі на Афоні, де уклав два словники («Лексикон елліно-словенський» і «Лексикон славено-елліно-латинський»), а також «Граматику нову старої і славної мови словенської». Цей момент по-новому дозволяє поглянути на діяльність Паїсія Величковського та його школи.

Вивчення початкового періоду перебування старця Паїсія на Афоні та його перших занять зі зв'язання, переписування та перекладу святоотцівських книг має важливе значення в справі заповнення «білих плям» як у біографії подвижника, так і в історії слов'янського чернецтва на Афоні. Цей період (1746–1758 рр.) був для майбутнього старця своєрідною «школою виживання», у якій він за доволі короткий термін пройшов різні стадії духовного становлення (від усамітненого відлюдника до наставника й старця цілого братства учнів і послідовників). Без знання й розуміння всіх труднощів і проблем, які доводилося долати подвижнику в цей період, неможливо зрозуміти його подальший життєвий шлях і ті чи інші його дії та рішення. Пройшовши своєрідне «гартування» на початковому етапі перебування на Афоні, прп. Паїсій надалі зміг створити власну духовну школу, яка істотно вплинула не лише на відродження втрачених традицій православного старчества та ісихазму, а й на духовно-культурне пробудження серед народів Центрально-Східної Європи та Балкан. З огляду на це початковий період перебування старця Паїсія на Афоні представляє винятковий інтерес. Відсутність докладних досліджень цього епізоду в біографії подвижника не давало змоги до кінця зрозуміти й історію української чернечої присутності на Афоні під ту пору.

Огляд свідчень дозволив точніше встановити місця створених прп. Паїсієм осередків духовного життя на Афоні. Зокрема, описано розташування каливи «Кіпарі» і келії св. Костянтина, де на початковому етапі подвизався прп. Паїсій. Ці місця є важливою складовою історії, духовної культури, традиції та спадщини українського й молдовського чернецтва на Афоні, і мають особливу історичну й сакральну цінність, оскільки саме тут довкола молодого та ще нікому невідомого ченця зароджувалась школа, яка згодом дала світові багатьох визначних церковно-культурних діячів, подвижників і старців. Ці святині нині занедбані й потребують проведення подальших досліджень (у т.ч. археологічних), реконструкції та відновлення.

Також не менш важливе значення має історія заснованого Паїсієм на Афоні українського Іллінського скиту. Задяки зусиллям старця Паїсія розпочинається діяльність зі зв'язання, переписування та перекладу святоотцівських книг, а також відродження традицій старчества та ісихазму. Саме тут прп. Паїсієм було засновано власну духовну школу, ця обитель за його правління стала осередком духовності та просвітництва як на Афоні, так і далеко за його межами.

⁷⁷ Второе послание прп. Паисия Величковского игумену Феодосию. С. 357.

⁷⁸ Шумило С. «Малоросійський» Іллінський скит на Афоні... С. 115–132; Шумило С. Паїсій Величковський та український Іллінський скит... С. 175–215.

На Афоні Паїсій Величковський вперше стикається з проблемою неточних слов'янських перекладів та започатковує власну діяльність зі звернення, переписування та перекладу святоотцівських творів, що згодом набуло довершених форм повноцінного руху в Молдові.

Не відповідає дійсності упередження, що прп. Паїсій негативно ставився до науки та освіти. Навпаки, протягом усього свого життя він не припиняв навчатися й закликав до цього своїх учнів, а любов до книг, переклади та переписування їх у його братстві згодом було зведено в ранг одного з найосновніших занять, поряд із безперестанним молитовним діланням і аскетикою. Надалі, в Молдавському князівстві, він створив повноцінну чернечу школу, в якій проводив регулярні заняття й «соборні повчання» (лекції) для братії. А обов'язки учнів щодо перекладів і переписування книг говорять про те, що ним при монастирі було засновано потужну філологічну перекладацьку лабораторію.

References

- Bryskyna-Miuller, A. (2016). K voprosu o vliyanyu dukha humanyzma y Prosveshcheniya na lychnost y trudy vospytannika Kyevskoi akademyy prepodobnogo Paysyia Velychkovskoho [On the influence of the spirit of humanism and Enlightenment on the personality and works of the pupil of the Kiev Academy the Venerable Paisius Velichkovsky]. *Trudy Kyevskoi dukhovnoi akademyy – Proceedings of the Kiev theological academy*, 25, P. 261. Kyiv, Ukraine.
- Bryskyna-Miuller, A. (2017). Spor ob ustave mezhdru Paysyem Velychkovskym y Afanasyem Moldavanym (1757). Stranytsa ystoriy Afona y paysyansko ho bratstva [Dispute about the statut between Paisy Velychkovsky and Afanasy Moldavanin (1757). Page on the history of Athos and the Paisian brotherhood]. *Afonskoe nasledye – Athos heritage*, 5–6, P. 256–285. Kyiv–Chernihiv, Ukraine.
- Nimchuk, V. (2001). Blonytskyi, chernechia ymia Yakiv [Blonitsky, the monk named Yakov]. *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.* Kyiv, Ukraine.
- Paskhalydys, S. (2017). Sviatoi monastyr Pantokrator. Putevoditel palomnyka [The Holy monastery of Pantokrator. Pilgrim's guide.]. Athos, Greece.
- Pelyn, V. (2004). Vasylyi Polianomerulskyi [Orthodox encyclopaedia. Vasily Polyanomerulsky]. *Pravoslavnaia entsyklopedyia – Orthodox encyclopedia*. Moscow, Russia.
- Pelyn, V. (2010). Răspunsul starețului Paisie către Atanasie Moldoveanul. *Cuvinte și scrisori duhovnicești*. Iași, Romania.
- Raccanello, D. (1988). La figure de Basile de Poiana Mărului et son enseignement sur la Prière de Jésus. *Irénikon*, 61, P. 41–66. Chevetogne, Belgium.
- Shishkin, A. (2009). Iakov Blonnickij [Jacob of Blonnitsky]. *Pravoslavnaya enciklopediya – Orthodox encyclopedia*. Moscow, Russia.
- Shumylo, S. (2015). Prp. Paisyi Velychkovskyi y poslednyi Koshevoi ataman Zaporozhskoi Sechy P. Kalnysheskyi: maloizvestnye pisma [Venerable Paisius Velichkovsky and the last Koshevoy ataman of the Zaporizhian Sich P. Kalnyshesky: little-known letters]. *Orientalia Christiana Cracoviensia: czasopismo naukowe. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie*, 7, P. 27–57.
- Shumylo, S. (2015). Prp. Paisyi Velychkovskyi y Zaporozhskaiia Sech. Maloizvestnye pisma prp. Paisyia Velychkovskoho k Koshevomu atamanu Voiska Zaporozhskoho Petru Kalnysheskomu [Venerable Paisius Velichkovsky and the Zaporizhian Sich. Little-known letters of Venerable Paisii Velichkovsky to the Koshevoy ataman of the Zaporozhian Army Petro Kalnyshesky]. Kyiv–Serpukhov, Ukraine.
- Shumylo, S. (2016). Afonskyi skyt «Chernyi Vyr» y popytky vossozdaniya novoho Rusyka v XVIII v. na Sviatoi Hore [The Athos skete «Chernyi Vyr» and attempts to recreate a new Rusik in the 18th c. on the Holy Mountain]. Athos, Greece.
- Shumylo, S. (2017). Do istorii ihumenstva prp. Paisiia Velychkovskoho v monastyri Symonopetra na Afoni za nevidomymy ranishe arkhivnymy dokumentamy XVIII st. [On the history of the abbacy of Venerable Paisius Velichkovsky in the Simonopetr monastery on Athos according to previously unknown archival documents of the 18th c.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1–2 (133–134), P. 79–93.
- Shumylo, S. (2017). Neyzvestnoe pismo prp. Paisyia Velychkovskoho za 1763 h. y druihe dokumenty, kasaiushchiesia eho yhumenstva v monastyre Symonopetra [Unknown letter of Venerable Paisius Velichkovsky for 1763 and other documents concerning his abbacy in the Simonopetr monastery]. *Afonskoe nasledye – Athos heritage*, 5–6, P. 231–255. Kyiv–Chernihiv, Ukraine.
- Shumylo, S. (2020). Bunchukovyi tovarysh Nizhynskoho polku Hryhorii Holub ta zasnuvannia nym skytu «Chornyi Vyr» na Afoni [Hryhorii Holub, a rebel friend of the Nizhyn regiment, and the foundation of the «Chernyi Vyr» skete on Athos]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2 (152), P. 60–80.
- Shumylo, S. (2020). Do pytannia pro pokhodzhennia rodu prp. Paisiia Velychkovskoho i yoho zviiazky z Chernihivshchynoiu [On the origin of the family of Venerable Paisius Velichkovsky and its connections with Chernihiv region]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1 (151), P. 144–163.
- Shumylo, S. (2021). «Malorosiiskyi» Illinskyi skyt na Afoni ta yoho zviiazky z ukrainskym kozatstvom u druiii pol. XVIII st. [«Malorossian» Ilyinsky skete on Athos and its ties with the Ukrainian Cossacks in the second half of the 18th c.]. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini – Historical and geographical studies in Ukraine*, 15, P. 115–132. Kyiv, Ukraine.
- Shumylo, S. (2022). Paisii Velychkovskyi ta ukrainskyi Illinskyi skyt na Afoni [Orthodoxy in Ukraine. Paisius Velichkovsky and the Ukrainian Ilyinsky skete on Athos]. *Pravoslavia v Ukraini – Orthodoxy in Ukraine*, P. 175–215. Kyiv–Kamianets-Podilskyi, Ukraine.

Χρυσοχοΐδης, Κ. (1996). Ἐπὶ τὴν Ὁθωμανικὴν κατάκτηση ὡς τὸν 20ὸ αἰῶνα. Ἐρὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπεδίου. Παράδοση-ἱστορία-Τέχνη. Τ. 1. Ἅγιον Ὄρος, Mount Athos, Greece.

Шумило Сергій Вікторович – кандидат історичних наук (PhD), доктор теології (ThDr), директор Міжнародного інституту афонської спадщини, запрошений науковий співробітник кафедри класики, древньої історії, релігії та теології Екстерського університету (Великобританія), науковий співробітник Інституту історії України НАН України, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, заслужений працівник культури України (Київ, Україна).

Shumylo Serhii – candidate of historical sciences (Ph.D. in history), doctor of theology (Th.Dr.), director of the International institute of the Athonite legacy, visiting research fellow in the department of classics, ancient history, religion and theology, University of Exeter (UK), research fellow of the Institute of history of Ukraine at the National Academy of sciences of Ukraine, associate professor of the department of humanities of National academy of managerial staff of culture and arts, honored worker of Ukraine culture (Kyiv, Ukraine).

E-mail: institute@afon.org.ua

THE INITIAL PERIOD OF ST. PAISIUS VELICHKOVSKY STAY ON MOUNT ATHOS AND THE BEGINNING OF HIS TRANSLATION ACTIVITY

The purpose of the study. To study the initial period of the Ukrainian church-cultural figure and saint Paisius Velichkovsky's (1722–1794) stay on Mount Athos from 1746 to 1758, to analyse reasons and motives for which he began to verify, rewrite and translate patristic books and founded his own theological school. The methodological foundations of the study are based on the principles of historicism, scientific objectivity, systematicity, and a dialectical approach to historical phenomena. In accordance with the goal and objectives, a combination of general scientific, interdisciplinary, and special research methods were used. Scientific novelty. Letters of Paisius Velichkovsky, other sources and evidence of his initial activities on Athos are analysed. It is established that the main place of concentration of Ukrainian monks on Mount Athos in the 1740s was on the lands belonging to the Pantocratorian Monastery. Thanks to the analysis and the expedition to Athos, the exact locations of the monastic centres established by Paisius on Athos – the kaliva “Kipari” (1746–1754) and the Cell of St. Constantine (1754–1758) – were established, and the origin of the name “Kipari”, which was commonly called “Kyparis” in the Slavic manner, was established. It is emphasized that these places are an important component of the history, spiritual culture, tradition and he-ritage of Ukrainian monasticism on Mount Athos. The education he received at the Kyiv-Mohyla academy prompted Paisius to become interested in collecting ancient liturgical and patristic manuscripts and books in ancient Greek from Athos monasteries in order to correct their Slavic translations. An analysis of Paisius' letters shows that during his stay in the Constantine cell, he first drew attention to the disparities between the Slavic translations of the patristic books and their Greek originals. It is established that the first person who inspired Paisius to start such activities was his former mentor, St Basil of Polyanomerulia (near 1692–1767), who also came from Ukraine (probably from Chernihiv-Siversk). The author suggests that he was also influenced by the Ukrainian philologist and translator, former teacher of the Kyiv-Mohyla academy, hieromonk Yakiv (Blonnytskyi), who at the same time (1751–1761) was a monk on Mount Athos in the Zohrafskyi monastery. The exact location of the cell of elder Daniel from the Dimitrovsky Vatopedi skete, who was Paisius' confessor on Mount Athos and also had an influence on him, is established. It is noted that the peak of the active literary, translation and educational activities of Paisius' school falls on the period of his stay at the Ilyinsky skete. He closely cooperated with former Cappadocian monks in rewriting and translating books. The active work of the Paisius Brotherhood contributed to the transformation of the Ilyinsky skete into one of the most important spiritual, cultural, and educational centres on Mount Athos and beyond. It is emphasized that the study of the initial period of Paisius Velichkovsky's stay on Athos allows us to understand reasons and motives for which he began to verify, rewrite and translate the patristic books, and also founded his own theological school.

Key words: Paisius Velichkovsky, Athos, Holy Mountain, Kyiv-Mohyla academy, Cypress, Constantine's Keliia, Ilyinsky skete, Vasyl Polyanomerulsky, Yakov Blonnytsky.

Дата подання: 27 вересня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 15 грудня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Шумило, С. Початковий період перебування прп. Паїсія Величковського на Афоні та започаткування перекладацької діяльності. *Сіверянський літопис*. 2023. № 6. С. 52–72. DOI: 10.58407/litopis.230607.

Цитування за стандартом APA

Shumylo, S. (2023). Pochatkovyi period перебування прп. Паїсія Величковського на Афоні та започаткування перекладацької діяльності [The initial period of St. Paisios Velichkovsky stay on mount Athos and the beginning of his translation activity]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 52–72. DOI: 10.58407/litopis.230607.